

Pokud si dobře vzpomínám, byl jsem to já

Radim Bělohrad

Jednou z nejzajímavějších filozofických otázek je otázka po lidské identitě. Kdo jsme? Jaká je naše přirozenost? Čím je dáno, že jsem stejná osoba jako ten malý kluk na fotografii z osmdesátých let? Psychologická teorie lidské identity říká, že fundamentálně jsme lidské *osoby*, tedy bytosti s komplexními mentálními vlastnostmi schopné sebereflexe, a naše identita je dána nepřetržitou existencí těchto mentálních vlastností. Psychologická teorie je dnes nejvíce zastávanou koncepcí lidské identity. Její kořeny však sahají hluboko do historie. Za průkopníka této koncepce je považován britský filozof John Locke (1632–1704), který ve svém díle *Esej o lidském rozumu*¹ (1690) formuluje koncepci, podle níž je paměť jediným kritériem identity osob. Z dnešního pohledu je to dílo s poněkud extrémními praktickými důsledky a řadou nedostatků, které však řada Lockových následovníků opravila, a vybudovala tak na původní Lockově koncepci moderní psychologickou teorii osobní identity.

1.1. Vymezení zkušenostní paměti a formulace kritéria identity

Než formulujeme Lockovo kritérium explicitně, je užitečné vymezit, jaký typ paměti v něm figuruje. Mohu si například pamatovat, že sametová revoluce proběhla v Československu v roce 1989. Tuto paměť nazvěme *faktuální*, neboť jejím primárním obsahem jsou určitá fakta nebo propozice. Mohu si také pamatovat, jak se jezdí na kole, jak se plave, jak se vaří pivo. Tento typ bychom mohli nazvat *dovednostní paměť*, protože nám umožňuje uchovávat si a používat určité získané dovednosti. Pro naše potřeby je ale důležitá ještě jiná forma. Představme si, jaké to je být v katedrále sv. Víta. Představme si všechny zrakové a sluchové vjemy, vůni, chlad a pocity, které při návštěvě tohoto chrámu člověk má. Vzpomínka na to, jaké to je „zevnitř“, z perspektivy první osoby, je vzpomínkou na zkušenost. Paměť skládající se ze vzpomínek na zkušenost nazvěme *zkušenostní paměť*. Je to právě zkušenostní paměť, která figuruje v Lockově kritériu. Locke píše: „[T]o, co má vědomí o přítomných a minulých činech, je jednou a toutéž osobností, k níž obojí přináleží.“² Přestože Locke používá primárně pojmu vědomí (*consciousness*), dává větší smysl, a většina autorů se k tomu přiklání, formulovat toto kritérium pomocí pojmu *paměť*. Co jiného znamená, že osoba „má vědomí“ nějaké minulé zkušenosti nebo činu, než že si v současnosti tyto jevy pamatuje. Tento konsensus v interpretaci budu respektovat a Lockovy reference k pojmu *vědomí* budu chápat jako reference k pojmu *paměť*.

Lockovo kritérium je tedy možné formulovat následovně:

Osoba p2 v čase t2 je identická s osobou p1 v čase t1 tehdy a jen tehdy, když si osoba p2 pamatuje (z perspektivy první osoby) zkušenosti osoby p1.

1.2. Lockova motivace

Komentátoři uvádí, že Locke měl pro svou teorii trojí motivaci.³ První motiv byl teologický – Locke se snažil vybudovat takovou koncepci, která by byla schopna vysvětlit možnost lidské nesmrtelnosti a znovuzkříšení. Jeho koncepce je alternativou k tradičnímu vysvětlení těchto jevů pomocí pojmu nehmotné duše, protože, jak uvidíme záhy, měl k tomuto pojmu určité výhrady.

Druhý pilíř jeho koncepce je epistemologický. Locke se snaží poskytnout takové kritérium osobní identity, které je dostupné našemu poznání. Zde se vymezuje zejména vůči Descartovi, ale také vůči všem koncepcím, které ztotožňují osoby s nehmotnými substancemi. Jak je známo, Descartes dospěl ve své radikální pochybnosti k jistotě, že je subjektem procesu myšlení, který je nezávislý na hmotě. Rozlišil tedy substanci myslící (*res cogitans*), která je jednoduchá a nedělitelná, od substance rozlehlé (*res extensa*). Podle Locka je možné, že existují myslící substance, ale odmítá názor, že v identitě myslící substance spočívá identita *osoby*.

Jeho argument lze vyjádřit následovně:

1. Víím s jistotou, zda jsem osoba, která v minulosti měla zkušenost Z.
2. Kdyby má identita spočívala v identitě substance, nemohl bych si být jist, zda jsem osoba, která v minulosti měla zkušenost Z.
Tudíž:
3. Identita mé osoby nemůže být dána identitou substance.

Navzdory kritice Descartovy pozice sdílí Locke jeho důvěru v privilegovanost perspektivy první osoby. Domnívá se, že naše trvání v čase se nám s jistotou odhaluje v introspekci. Podle Locka je „nemožné, aby osoba vnímala, aniž by zároveň měla zkušenost, že vnímá. Když vidíme, slyšíme, cítíme, chutnáme, máme pocity, přemýšlíme či máme přání, vííme, že tak činíme.“⁴ O každé zkušenosti tedy můžeme na základě introspekce rozhodnout, zda byla naše, či ne. Naše paměť odděluje všechny zkušenosti, které jsme měli, od těch, které jsme neměli. Tím je stanovena platnost první premisy.

Pro druhou premisu uvádí Locke hned několik důvodů.

*[K]dyby naše vjemy a jejich vědomí byly vždy nepřetržitě přítomny v mysli, mohli bychom si být jisti, že tatáž myslící substance je stále přítomna. Vědomí je ovšem neustále přerušováno zapomínáním. Prakticky nikdy nemáme ve vědomí totalitu našich minulých zkušeností, protože vědomí minulých zkušeností je nahrazováno přítomnými, neboť se příliš zaměřujeme na přítomné zkušenosti a opomíjíme minulé a také protože spíme a v tu chvíli nemáme vědomí žádné [...]*⁵

Ve všech těchto okamžicích, tvrdí Locke, je jistota trvání téže substance podkopána. Kromě toho i kdybychom si byli neustále vědomi všech svých minulých zkušeností, z pojmu nehmotné substance neplyne s nutností nic, co by bránilo následující úvaze. Je možné se domnívat, že ve skutečnosti je každá osoba sérií substancí, které si vzájemně předávají své zkušenosti. Locke píše, že nevíme, „zda lze vědomí o minulých dějích převádět z jedné myslící substance na druhou“, a táže se, „proč by nemohla jedna substance představovat jako své vlastní to, co nikdy neučinila a co mohlo být učiněno činitelem jiným“.⁶ Jinými slovy, je-li nehmotná substance nezávislá na všech hmotných (rozlehlých) objektech i na veškerém obsahu zkušenosti a myšlení, je obtížné o jejím trvání cokoli vypovědět. Takto pojmávaná myslící substance je slučitelná s hypotézou o jejím trvání po celou dobu existence osoby, ale také je slučitelná s představou, že během života osoby se takových subjektů vnímání vystřídá celá řada. Tato představa je však v rozporu s naší jistotou ve věci vlastního trvání v čase, a proto Locke dospívá k závěru, že

naše identita není dána trváním myslící substance. Tato myšlenka je historicky velmi cenná, protože představuje dodnes přijímaný argument proti tezi, že naše identita je dána trváním nehmotné substance, a tedy i proti teoriím, které nás chápou jako duše.

Má-li být naše identita dána jen tím, čím jsme si introspektivně jisti, pak zůstává pouze jeden kandidát. Takovou jistotu má jen naše aktuální vědomí minulých činů a zkušeností, tedy aktuální zkušenostní paměť. Její hranice jsou zároveň hranicemi osoby. Zkušenostní paměť poskytuje relaci jednotlicí jednotlivé subjekty vnímání do téže osoby.

Třetí pilíř Lockovy teorie je praktický. Osobní identita je velmi silně svázána s našimi praktickými zájmy. Locke například tvrdí:

Já (Self) je onou vědomou myslící věcí – bez ohledu na to, z jaké substance je utvořeno (nezáleží na tom, zda je duchovní či hmotná, jednoduchá či složená) – která je smyslově citlivá, uvědomuje si tedy slast a strast, je způsobilá ke štěstí či neštěstí, takže má o sebe starost, a to do té míry, kam až se rozpíná její vědomí.⁷

Argument bychom mohli opět zrekonstruovat následovně:

1. S osobní identitou je spojena řada praktických zájmů.
 2. Tyto praktické zájmy nelze spojit s identitou substance.
- Tudíž:
3. Identita osoby nemůže spočívat v identitě substance.

První premisa vychází z Lockova pojetí osoby. S touto koncepcí jsme se již setkali. Zde jen dodám, že Locke považoval pojem osoby za

[...]právnícký termín, jehož prostřednictvím se připisují činnosti a odpovídající zásluhy; a tak se vztahuje pouze na jednající subjekty, vybavené inteligencí, schopné pochopit zákon a způsobilé ke štěstí a neštěstí. Tato osobnost se pouze vědomím rozpíná za meze současné existence k tomu, co už je minulostí; a jím pak začne projevovat starostlivý zájem o své minulé činy, začne za ně cítit zodpovědnost, přisvojuje si je a klade za vinu přesně na témže podkladě a ze stejného důvodu, jako to činí se skutky přítomnými.⁸

K pojmu osoby jsou vázány pojmy jako zodpovědnost, zásluhy, vina, trest, odměna. Každá osoba nese zodpovědnost jen za své činy, za které si také může připisovat zásluhy, obdržet odměnu, nebo naopak být vinna a obdržet trest.

Podle druhé premisy tyto pojmy nelze dost dobře spojit s identitou substance. Locke zde uvádí analogii. Představme si, že dílem kosmické koincidence máme osobu, která je utvořena ze stejné materiální substance jako řecký hrdina Nestor. Materiální jednotliviny, které v určitou dobu utvářely Nestorovo tělo, nyní utváří tělo této osoby. Zároveň však nemá tato osoba žádné zkušenostní vzpomínky na Nestorovy činy a zkušenosti. Je možné tvrdit, že tato bytost je tatáž osoba jako Nestor? Je možné ji vyzvedávat za jeho hrdinné činy a kritizovat za jeho poklesky? Locke si myslí, že nikoli. Zcela analogicky se Locke domnívá, že totožnost nehmotné substance neopravňuje přenos našeho praktického zájmu. Jestliže totožnost nehmotné substance nezaručuje, že paměť dané osoby bude sahat až k Nestorovým skutkům, nelze danou osobu považovat za Nestora. Naopak v případě, že daná osoba skutečně vykazuje zkušenostní vzpomínky na Nestorovy činy, její vědomí je takto rozšířeno až k Nestorovi, musíme jí připsat jeho činy a zkušenosti a s nimi veškeré patřičné praktické postoje. Tato bytost je pak totiž tatáž osoba jako Nestor. Locke tedy opět dochází k závěru, že osobní identita nemůže spočívat v identitě substance.⁹

Locke uvádí ještě další příklad, na kterém ukazuje, že jsou to osoby, nikoli substance, s nimiž jsou spjaty naše praktické postoje. Žádá nás, abychom si představili, že osoba přijde o prst a zároveň do tohoto prstu přejde celé její vědomí. V takovém případě, tvrdí, bychom museli považovat pouhý prst za tutéž osobu, jako byla celá předchozí bytost. Na druhou stranu zbývající tělo, i kdyby samo nabylo nového vědomí, by vůbec nebylo předmětem zájmu osoby ztělesněné v prstu a tato by neměla právo si přisuzovat jeho činy a zkušenosti.¹⁰

1.3. Přesun vědomí

Tato úvaha nás přivádí k další stěžejní tezi Lockovy koncepce. Protože osoba je neodmyslitelně spjata s vědomím a osobní identita je dána kontinuitou paměti, v případě přesunu vědomí z jedné substance (hmotné i nehmotné) do jiné, bude osoba následovat vědomí. To ukazuje na slavném příkladu s knížetem a příštipkářem.

*Vždyť kdyby duše nějakého knížete, nesoucí v sobě vědomí jeho předchozího života, vstoupila do těla příštipkáře a oduševnila toto tělo hned, jak by ho opustila jeho vlastní duše, každý hned nahlédne, že by byl příštipkář toutéž osobou s knížetem, která je zodpovědná jen za knížecí činy [...]*¹¹

V tomto argumentu Locke předjímá jeden z hlavních pilířů současných psychologických teorií, myšlenkový experiment transplantace mozku. Locke ale v příkladu pokračuje, aby nastínil další dimenzi současné debaty o osobní identitě. Ptá se: „Avšak kdo by přitom řekl, že to je jeden a tentýž člověk?“¹² Locke totiž ve své koncepci striktně rozlišuje identitu osoby od identity člověka.

1.4. Rozlišení identity osoby od identity člověka

Zatímco osoba je dána vědomím, člověk je chápán jako organismus, jehož kontinuita je dána týmiž procesy jako kontinuita jiných organismů a rostlin.

*Musíme tedy uvážit, v čem se dub liší od nějakého seskupení hmoty, a zdá se mi, že tento rozdíl je v tom, že to druhé je pouze soudržností hmotných částic, jakkoli sjednocených, a to prvé je takovým jejich uspořádáním, které vytváří ústrojenství dubu a takovou organizaci tohoto ústrojenství, která je vhodná k přijímání a rozdělování potravy, aby bylo zajištěno uchování a výstavba dřeva, kůry a listů atd. tohoto dubu; a v tom spočívá rostlinný život.*¹³

*To nám také naznačuje, v čem spočívá identita jednoho a téhož člověka, totiž v ničem jiném než v účasti na témže pokračujícím životě, na základě nepřetržitě uplývajících hmotných částic, ve sledu životně sjednoceném s týmiž organizovaným tělem.*¹⁴

Identita organismů tedy spočívá v kontinuitě funkční organizace jejich těla, přestože hmota, ze které jsou v každém daném okamžiku složeny, se neustále mění. Pokud rozlišení mezi člověkem a osobou aplikujeme na příklad s knížetem a příštipkářem, pak příštipkář po přenosu vědomí jako osoba zaniká, protože jeho tělo začne obývat osoba knížete, ale jako člověk bude existovat dál. V tomto bodu je Locke paradoxně inspirací pro velmi odlišné pojetí naší identity, tzv. biologickou koncepci, která od něj přejímá jednak pojem *život*, ale také pojem identity člověka. Na rozdíl od něj však tvrdí, že my nejsme fundamentálně osoby, ale jsme lidé, organismy.¹⁵

Locke vytváří analogii mezi svým pojetím identity rostlin, živočichů a lidí na jedné straně a identitou osob na straně druhé. Je přesvědčen, že rostliny, živočichové a člověk jsou schopni ryzího trvání, striktní identity v čase, i navzdory tomu, že se neustále mění jejich materiální konstituce. Tyto bytosti neustále absorbují a vypouští částice hmoty, ale v tomto neustálém průtoku hmoty lze nalézt jednotící organizační princip – tentýž kontinuální život. Ten je základem identity těchto objektů v čase. Zcela analogicky lze tvrdit, že lze nalézt takový jednotící princip i v případě osoby. Je jím trvání paměti. Tato v případě osob zaručuje jejich trvání v čase, nehledě na skutečnost, zda se osoba sestává ze stejných hmotných a nehmotných substancí. Totožnost či změna substance je podle Locka pro otázku identity osoby irelevantní.

Tato analogie také přenáší důkazní břemeno na zastávce nehmotné substance jako kritéria identity. Tito musí podle Locka analogii vyvrátit. Musí dokázat, proč je možné, aby osoba trvala v čase, i když se neustále mění její hmotná substance, a zároveň není možné, aby osoba trvala, když se změní nehmotná substance. Celá Lockova úvaha spočívá v tom, že v pojmu nehmotné substance není nic, co by mohlo analogii mezi vztahem osoby a hmotné substance na straně jedné a osoby a nehmotné substance na straně druhé vyvrátit jako povrchní.

1.5. Shrnutí Lockovy koncepce

Než se dostaneme ke kritice Lockovy koncepce, shrňme si v bodech jeho základní myšlenky:

1. Identita osoby se liší od identity člověka.
2. Identita člověka je dána kontinuitou funkční organizace organismu.
3. Identita osoby je dána kontinuitou paměti, nikoli trváním hmotné či nehmotné substance.
4. Kontinuita paměti zdůvodňuje naši jistotu ve věci své vlastní persistence, což vysvětlení pomocí nehmotné substance nedokáže.
5. Kontinuita paměti zdůvodňuje náš praktický zájem o osoby, což vysvětlení pomocí nehmotné substance nedokáže.
6. Hranice paměti jsou zároveň hranicemi odpovědnosti za vlastní skutky.

2. Kritika Lockovy teorie

Nyní přejdeme ke kritice Lockova pojetí osobní identity, která pochází zejména z per dvou mužů, anglického teologa a filozofa Josepha Butlera (1692–1752) a skotského filozofa Thomase Reida (1710–1796).

Oba se shodují s Lockem v myšlence, že pouhým zkoumáním vlastních obsahů vědomí můžeme dospět k jistotě, že jsme tatáž osoba, která v minulosti vykonala určitý čin. Reid píše: „Přesvědčení, které má každý člověk ve věci své identity, kam až sahá do minulosti jeho paměť, nepotřebuje pomoc filozofie ke svému posílení.“¹⁶ Butler: „[Z]vážením toho, čím jsem nyní, a toho, čím jsem byl před dvaceti lety, poznávám, že nejde o dvě bytosti, ale o jedno a totéž já.“¹⁷ Zde ovšem jejich shoda končí. Butler i Reid odmítají jak Lockovo obecné pojetí identity, tak jeho kritérium osobní identity – Reid odvozuje z jeho kritéria paradox. Domnívají se také, že Lockovo ztotožnění osoby s myslící bytostí buď vede k nesmyslům, nebo má nepřijatelné praktické důsledky. Jejich kritiku je možné shrnout v následujících bodech, kterými se postupně budeme zabývat:

- Lockovo nerozlišování striktní a volné identity
- rozpor jeho definice identity s praktickými postoji
- rozpor jeho definice s podmínkou tranzitivnosti identity
- kruhovost jeho definice

2.1. Identita striktní a volná

Podle kritiků Locke nepochopil, že identita osob se radikálně liší od identity rostlin a živočichů. Locke vytváří analogii mezi tím, jak v čase trvají rostliny a živočichové, a tím, jak trvají osoby. Identita těchto objektů je pro něj identitou ryzí a tuto chce vysvětlit tím, že za neustálou změnou substancí je možné nalézt jednotící princip – stejný život v případě živočichů a rostlin, stejné vědomí v případě osob. Butler s Reidem tvrdí, že pouze osoby jsou striktně identické v čase. Organismy, rostliny a artefakty jsou identické pouze ve volném smyslu slova, pro praktické účely. Butler píše:

Když muž tvrdí, že tentýž strom stojí na tomtéž místě už padesát let, myslí tím tentýž pouze pro potřeby vlastnictví a použití v běžném životě, a nikoli že tentýž strom je na tomtéž místě ve striktním, filozofickém smyslu slova. Neboť nemůže vědět, zda alespoň jedna částice současného stromu je stejná jako některá částice stromu před padesáti lety. A pokud nemají ani jednu společnou částici, nemohou být stejný strom ve striktním filozofickém smyslu pojmu stejný; říci, že jsou, by byla zjevná kontradikce, když žádná část jejich substance a žádná z vlastností není stejná [...].¹⁸

A Reid:

Lze podobně pozorovat, že identita smyslových objektů není nikdy perfektní. Všechna tělesa, protože sestávají z nespočetných částí, které od nich mohou být oddělené řadou příčin, podléhají neustálým změnám své substance, nabývají a zmenšují se, nepatrně se mění.¹⁹

Je zjevné, že oba autoři přijímají tezi o neslučitelnosti změny s numerickou identitou: jestliže se objekt buď sebeměně změní, nemůže to být stále též objekt ve striktním, filozofickém smyslu. Trvání je možné jen tam, kde nedochází ke změně. Proč se ale domnívají, že osoby jsou právě ty typy objektů, které mají schopnost trvat v čase? Jediný argument, proč se osoby liší od jiných objektů, lze nalézt u Reida, a ten je velmi zvláštní:

[Všichni lidé umísťují svou osobu do něčeho, co nelze dělit a nemá části. Část osoby je zjevná absurdita. Když člověk přijde o majetek, zdraví, sílu, je to stále tatáž osoba a nic ze své osoby neztratil. Když přijde o nohu nebo o ruku, je stále stejnou osobou jako dříve. Amputovaná část není součástí jeho osoby, jinak by měla právo na část jeho majetku a musela dostát části jeho závazků. Měla by nárok na podíl z jeho zásluh a viny, což je zjevně absurdní. Osoba je něco nedělitelného, co Leibniz nazývá monáda.²⁰

Argument má dokázat striktní identitu osob v čase. Z předchozích citací víme, že objekty, které podléhají změně, nemohou, striktně řečeno, trvat. Aby osoby mohly trvat v čase, nemohou podléhat změnám. Reid ale hovoří o nedělitelnosti osoby, ne o neměnnosti. Aby byl argument platný, musíme přijmout skrytý předpoklad, tedy že je-li objekt nedělitelný, nemůže podléhat změně. To budiž připuštěno. Reidův argument pro nedělitelnost osoby však spočívá na zvláštní evidenci. Totiž pokud je osoba dělitelná, její části mají nárok na části jejího majetku, zásluh, podíl na její vině a závazcích. Protože však fyzické části lidského těla nemají po oddělení od těla nárok na tyto statky, osoba je nedělitelná. Ve výše uvedených citacích jsme viděli, že identitu osob Reid chápe jako striktní, tj. filozofickou. Podle Butlera, s jehož názory Reid „zcela souhlasí“,²¹ praktické ohledy nemají vliv na striktní filozofickou identitu objektů. Tentýž strom byl tentýž jen pro potřeby vlastnictví a v běžném životě. To z něj nečinilo numericky tentýž strom. Navzdory těmto dvěma skutečnostem nyní Reid používá bytostně praktické kritérium pro určení numerické identity. Souhlasím s tvrzením, že například vlastnické nároky neurčují numerickou identitu rostlin, organismů a artefaktů – ta je zde primárně, vlastnické nároky se odvozují z ní. Ovšem podle stejného pravidla platí, že vlastnické nároky, připisování zásluh a odpovědnosti a podobné praktické vztahy, nemohou mít žádné slovo v metafyzické otázce numerické identity osob. Připisovat vlastnické nároky, zásluhy a odpovědnost lze až poté, co je stanovena numerická identita. Praktické kritérium, které Reid používá, je pro určení numerické identity objektu zcela irelevantní. Proto považuji Reidovu argumentaci za spornou – ke stanovení numerické identity používá princip, o kterém tvrdí, že je jeho aplikace v podobných případech nelegitimní.

Argument lze kritizovat ještě z jiného úhlu. Reid tvrdí, že když osobě amputujeme ruce a nohy, zůstane stejnou osobou. To ovšem není divu. Locke by mohl argumentovat, že ruce a nohy nejsou vhodné typy objektů, které lze považovat za relevantní části osoby. Locke přece rozlišuje osoby od lidí, tj. živočichů, kteří jsou definováni jako kontinuální životy, které organizují hmotné částice do jednotného funkčního celku. Ruce a nohy jsou lépe chápány jako části lidských organismů. Proto je nelze použít při dokazování nedělitelnosti osoby. Reid by se býval měl spíše zaměřit na mentální charakteristiky. Měl by například říci: Předpokládejme, že osoba ztratí polovinu svých vzpomínek, že osoba utrpí totální amnézii, že osoba zapomene, kdo je. Pokud ovšem formulujeme onu hypotézu takto, závěr, že osoba je nedělitelná, se už jeví daleko méně samozřejmý. Je skutečně tak samozřejmé, že člověk v pokročilém stadiu demence, který si jen občas dokáže vzpomenout, kdo je a jaká je jeho historie, který nedokáže rozpoznat své příbuzné a nechápe, k čemu je lžíce, je stále též osoba, jako když byl zcela zdrav?

Lze samozřejmě argumentovat, že nehledě na to, kolik vzpomínek osoba ztratí, stále jde o tentýž subjekt vnímání. Osobu nelze přece ztotožnit se vzpomínkami, pocity a zkušenostmi. Osoba je něco, co má vzpomínky, pocity a zkušenosti. Proto jejich ztráta nehraje žádnou roli pro zachování numerické identity osob. Ovšem tato odpověď samozřejmě jen provokuje další otázku, otázku, kterou nastínil už sám Locke: je-li osoba takto striktně odlišena od všech vzpomínek, pocitů a zkušeností, je-li to čirý subjekt zkušeností, jak můžeme vědět, že je to jeden a tentýž subjekt, a ne série subjektů, která stojí za zkušenostmi.

Jediný argument pro tezi, že identita osob je radikálně odlišná od identity jiných objektů, který lze u Lockových kritiků nalézt, používá tedy sporný princip argumentace

a tvrdí něco bez řádného důkazu. Není to však jediná linie argumentace, kterou Butler a Reid napadají Lockovu teorii. Nepodařilo se jim sice prokázat jejich pozitivní tezi, avšak to ještě nezavdává důvod přijímat hned Lockovo pojetí.

2.2. Rozpor Lockova kritéria s praktickými postoji

Butler a Reid tvrdí, že ztotožníme-li osobní identitu s identitou vědomí, některé naše dosavadní mravní postoje budou neudržitelné. Reid píše:

Naše vědomí, naše paměť a každý proces naší mysli stále plynou jako voda v řece nebo sám čas. Vědomí, které mám v tomto okamžiku, nemůže být týmž vědomím, které jsem měl před chvílí, o nic více, než tento okamžik může být tím předchozím. Identitu lze přisuzovat pouze věcem, které mají kontinuální existenci. Vědomí a každá myšlenka jsou přechodné a momentální, nemají kontinuální existenci; tedy pokud by osobní identita spočívala ve vědomí, jistě by vyplývalo, že žádný člověk není tatáž osoba v libovolných dvou okamžicích svého života; a protože právo a spravedlnost odměny a trestu jsou založeny na osobní identitě, žádný člověk by nemohl být zodpovědný za své činy.²²

Argument je možné zrekonstruovat následovně:

1. Vědomí se stále mění.
2. Identita osob je dána identitou vědomí.

Tedy:

3. Identita osob se stále mění.
4. Osobní identita je nutná jako kritérium přisuzování mravní a právní odpovědnosti

Tedy:

5. Není možné připsat mravní a právní odpovědnost osobám.

V tomto argumentu je klíčová premisa 1. S premisami 2 a 4 by Locke souhlasil a tvrzení 3 a 5 jsou logickými důsledky premis 1, 2 a 4. Jak tedy máme chápat premisu 1? Především je dobré rozlišit aktuální vědomí, tj. všechny přítomné a minulé zkušenosti, které si právě uvědomujeme, od paměti, tedy toho, co vše jsme si schopni vybavit. Vědomí přítomnosti se skutečně mění, a to velice rychle. V tomto okamžiku se koncentruji na myšlenku obsaženou v této větě. Ale ještě před chvílí byla obsahem mého vědomí úplně jiná myšlenka. Kromě toho je zde řada jevů, které aktuálně vnímáme periferně a které se také neustále mění – právě projíždějící automobil, hluk dělníků na silnici a podobně. Paměť lze chápat jako takové zkušenosti, které je možné pomocí vůle aktualizovat, tj. přivést před aktuální vědomí. Přestože si aktuálně nejsem vědom zkušenosti zdolání nejvyšší hory Rakouska, mohu si tuto zkušenost vybavit. Je stále v mé paměti. Paměť se už nemění tak radikálně jako aktuální vědomí. Zkušenost z Grossglockneru si pamatuji už několik let. Stejně tak si pamatuji nespočet dalších zkušeností. Některé zkušenosti tedy zůstávají v paměti relativně dlouho, možná trvale. Celek pamatovaných faktů se však mění také. Třída všech zkušeností, které jsem schopen aktualizovat ve svém vědomí, se mění, protože s každou novou zkušeností narůstá a zároveň některé staré zkušenosti trvale zapomínám. Protože Locke tvrdí, že naše identita sahá tam, kam sahá naše paměť, je závěr Reidova argumentu neodvratný. Opřít osobní identitu o jevy jako vědomí, které se během našeho života mění, vede k problémům.

Zdá se, že Locke si byl těchto důsledků vědom a že je ochoten je akceptovat. Píše: „[P]okud se Sókratés bdící a spící nepodílejí na témž vědomí, Sókratés bdící a spící nejsou tatáž osoba.“²³ „Potrestat bdícího Sókrata za to, co si myslel spící Sókratés a čeho si bdící Sókratés nebyl sám nikdy vědom, by nebylo o nic správnější, než potrestat jedno z dvojčat za činy svého bratra.“²⁴ Tato skutečnost však nic nemění na tom, že tento názor je značně revizionistický a extrémní. Stěží bychom byli ochotni přijmout takový právní systém, který by zprošťoval pachatele jejich viny v případech, kdy by si nepamatovali své zločiny. Absence vědomí spáchaného činu je tedy příliš slabým důvodem pro absenci mravní odpovědnosti za tento čin. V tomto bodu tedy s Lockovými kritiky souhlasím.

2.3. Rozpor Lockova kritéria s tranzitivností identity

Lockovo kritérium identity nevede pouze k absurdním mravním implikacím, ale také k paradoxu, který je obsažen ve slavné Reidově pasáži:

Uvažme statečného vojáka, který byl seřezán jako chlapec, když ukradl ovoce ze sadu, který později sebral nepříteli standartu během svého prvního tažení, a který byl na sklonku života jmenován generálem. Předpokládejme také, což musí být připsáno, že když sebral standartu, pamatoval si svůj trest za krádež ovoce, a když byl jmenován generálem, pamatoval si, jak sebral nepříteli standartu, ale úplně zapomněl svůj trest. Za těchto předpokladů plyne z doktríny pana Locka, že ten, kdo byl potrestán ve škole, je tatáž osoba jako ten, kdo sebral standartu, a ten, kdo sebral standartu, je tatáž osoba jako ten, koho jmenovali generálem. Tudíž platí, pokud je v logice nějaká pravda, že generál je táž osoba jako potrestaný hoch. Ale generálovo vědomí nesaá až k trestu, tedy podle doktríny pana Locka není toutéž osobou jako potrestaný hoch. Tedy generál je a zároveň není stejnou osobou jako ten, kdo byl potrestán ve škole.²⁵

Tento argument poukazuje na skutečnost, že Lockovo pojetí je v rozporu s jednou z definujících charakteristik identity – tranzitivností. Je-li osoba O identická s osobou P a ta je identická s osobou Q, pak nutně osoba O je identická s osobou Q. Problém je v tom, že Locke ztotožňuje osobní identitu s relací „___ si je vědom zkušeností ___“ nebo „___ si pamatuje zkušenosti ___“, která tranzitivní není. Je možné, že osoba P si pamatuje zkušenosti osoby O a osoba Q si pamatuje zkušenosti osoby P, ale zároveň osoba Q si nepamatuje zkušenosti osoby O. Jestliže je identita relací tranzitivní a paměť ne, pak identita nemůže být definována jako paměť.

Přikláním se k názoru mnoha badatelů, že tento argument je pro Lockovu teorii, jak je původně formulována, nepřekonatelný. Problém jeho koncepce, myslím, spočívá zejména ve volbě příliš úzkého kritéria identity. Ať už jsme ztotožněni s množinou aktuálně vědomých mentálních obsahů, či pamatovaných, nevyhneme se absurdním důsledkům. Třída vědomých i pamatovaných mentálních obsahů má za stávajících biologických podmínek lidského organismu vždy kratší časový rozsah, než je život jedince, a tedy během lidského života se může potenciálně vystřídat řada osob v jednom lidském těle. Zároveň kvůli skutečnosti, že definující relace není tranzitivní, dochází k nepřekonatelným logickým paradoxům.

2.4. Kruhovitost Lockovy definice osobní identity

Následující námitka z per Butlera a Reida bývá v literatuře často označována za nařčení z kruhovosti Lockovy definice osobní identity. Tato námitka je v psychologické teorii legitimní, ale tak, jak bývá formulována, nenalézá oporu v Butlerově ani Reidově textu.

Co znamená, že je definice kruhová? Znamená to, že *definiens* – to, čím definujeme daný pojem – v sobě obsahuje nějaký pojem, který je buď obsažen v *definiendu*, nebo jeho pomocí definován. Vezměme si definici pojmu *hodiny*:

- pojem *hodiny* znamená přístroj na měření času.

V této definici se pojem *hodiny* definuje mimo jiné pomocí pojmu *čas*. Když se ale definující strany zeptáme, co to je čas, a dostaneme následující definici:

- pojem *čas* znamená fyzikální veličinu, která se měří pomocí hodin,

nemůžeme porozumět původní definici pojmu *hodiny*, protože už jej musíme znát, abychom definovali čas, kterým se pak hodiny definují. To je tzv. definiční kruh.

Podle diskutované námitky je Lockova definice osobní identity podobně kruhová. Viděli jsme, že v Lockově definici figuruje pojem paměti: osoby jsou totožné, pokud si pozdější osoba pamatuje zkušenosti předchozí osoby. Problém s pojmem paměti podle námitky je, že jej nelze definovat jinak než pomocí identity. Paměť má jednu nepříjemnou vlastnost – může klamat. Pamatujeme si řadu věcí. Některé, které se skutečně staly, a jiné, které se nestaly, a my se jen domníváme, že jsme je zažili. Film amerického režiséra

Christophera Nolana *Memento* je postaven na postupném zpochybňování pravdivosti vzpomínek hlavního hrdiny, které se zpočátku jeví jako ryzí. Zpočátku se nám hrdina jeví jako nevinná oběť nehody s následkem amnézie, na konci zjistíme, že jde o chladnokrevného vraha, který si záměrně vybírá to, co si chce pamatovat. Filmy jako *Memento* vyvolávají jednu zajímavou otázku, totiž jak se liší vzpomínky pravdivé od vzpomínek falešných. Odpověď, která se hned nabízí, je, že pravé vzpomínky jsou vzpomínky na zkušenosti, které daná osoba skutečně zažila, zatímco falešné vzpomínky takový přímý vztah ke zkušenosti nemají. V této odpovědi se však skrývá definiční kruh. Přesnější formulace totiž odhalí použití pojmu *osobní identita*: Pravdivá vzpomínka je určitý mentální stav podobný zkušenosti, na kterou je vzpomínkou, způsobený vhodným kauzálním mechanismem a navíc tuto relevantní zkušenost daná osoba skutečně *sama* zažila. Pojem *sama* samozřejmě neznámá nic jiného než *osoba s ní identická*. Abychom tedy pochopili princip osobní identity, musíme chápat pojem paměti, ale abychom pochopili pojem paměti, je nutné mít nějaké kritérium identity osob v čase. To je definiční kruh.

Přestože je tato námitka vážná a psychologická teorie se s ní musí vyrovnat, není to námitka, kterou vznesli Butler s Reidem. To je patrné z následujících citací:

Butler:

Ale ačkoli vědomí minulého nás takto ujišťuje o vlastní osobní identitě, říká, že tvoří osobní identitu nebo je nutné, abychom byli týmiž osobami, znamená, že osoba neexistovala ani okamžik a neučinila ani jeden skutek, který si neuvědomuje. Mělo by být samozřejmé, že vědomí osobní identity předpokládá, a tedy nemůže konstituovat osobní identitu o nic více, než vědění může konstituovat pravdu, kterou předpokládá.²⁶

Reid:

Je skutečně pravda, že moje vzpomínka, že jsem dělal nějakou věc, je evidencí, že jsem ta osoba, která danou věc vykonala [...] Ale říká, že moje vzpomínka, že jsem tuto věc vykonal, nebo mé vědomí, mne činí osobou, která ji vykonala [...] znamená přisuzovat paměti nebo vědomí zvláštní magické schopnosti vytvořit objekt, ačkoli tento musel již existovat před pamětí či vědomím, které je vytvořilo.²⁷

Oba autoři přijímají, že naše paměť je nejlepší evidencí osobní identity. Oba přijímají epistemickou privilegovanost introspekce v oblasti osobní identity. Potíž je v tom, že Locke jde od otázky epistemologické k otázce metafyzické. Pro něj je paměť či vědomí postačující a nutnou podmínkou osobní identity. Locke přijímá zároveň tyto dvě tvrzení:

- a) Jestliže si osoba O pamatuje vykonání činu C, pak je O identická s osobou, která tento čin vykonala.
- b) Jestliže je osoba O identická s osobou, která vykonala čin C, pak si osoba O pamatuje vykonání činu C.

Smysl výroku b) ale lépe pro naše potřeby zachytí jeho obměna:

- c) Jestliže si osoba O nepamatuje vykonání činu C, pak osoba O není identická s osobou, která čin C vykonala.

Tvrzení a) stanovuje postačující podmínku pro osobní identitu. Tvrzení b) a c) specifikují podmínku nutnou. Oba autoři mají primárně námitky vůči tomu, aby paměť byla nutnou podmínkou pro osobní identitu. Jejich intuice se zdá správná. Nejprve přece existují osoby, které mají zkušenosti a konají činy, a teprve potom vznikají vzpomínky na tyto jevy. Existencialisté tvrdili, že existence předchází esenci, tj. že člověk nejprve je, a pak teprve je něčím, jeho skutky určují jeho podstatu. Zcela obdobně bychom mohli říci, že Butler a Reid tvrdí, že osoby nejprve jsou, zakouší a konají a teprve potom si pamatují. Existence předchází vědomí.

Naopak Lockova koncepce naznačuje, že vědomí jakoby zapřičiňuje existenci. Viděli jsme dříve, že hranice vědomí, respektive oblast, kterou pokrývá paměť, je zároveň pro

Locka hranicí osob. Je to hranice mezi existencí a neexistencí osoby. Vraťme se nyní na chvíli k Reidově příkladu s mladíkem, který dostal výprask. Tento se v pozdním životě stal generálem. Představme si, že v tomto pokročilém věku je jeho nejzazší vzpomínka právě na okamžik, kdy ukradl nepříteli standartu. Protože v Lockově koncepci platí, že osoba je identická jen s těmi osobami, jejichž skutky si pamatuje, platí, že generál není identický s žádnou osobou, která existovala před tím, než nepříteli ukradl standartu. To ale znamená, že okamžik krádeže je první okamžik v historii, kdy je generál identický s nějakou osobou, tedy je to okamžik jeho vzniku. Okamžik jeho vzniku je zároveň okamžik jeho nejzazší vzpomínky, neboli to, která vzpomínka je jeho nejzazší, určuje okamžik jeho vzniku. To je skutečně extrémní důsledek této teorie.

Tyto potíže lze však ještě rozvinout. Je totiž dost dobře možné, že generál za několik měsíců zapomene i na svůj hrdinský čin v mládí a jeho nejzazší vzpomínka pak bude na nějakou událost, která proběhla ještě později v čase, například narození jeho prvního dítěte. Protože však nutnou podmínkou identity je vědomí, dospějeme ke stejnému závěru jako dříve. Generál začal existovat až v okamžiku, kdy se mu narodilo první dítě. To nás vede k dalšímu paradoxu: generál začal existovat v okamžiku krádeže standarty a zároveň začal existovat v okamžiku narození jeho dítěte. Celý argument lze opakovat pro libovolnou další zapomenutou zkušenost v jeho historii. Není divu, že Lockovy odpůrce dovedla jeho teorie k názoru, že ztotožníme-li identitu s vědomím, může pak jít pouze o identitu osob ve volném smyslu slova. Reid uzavírá:

Pokud osobní identita spočívá ve vědomí, pak protože vědomí nemůže být totéž ve dvou různých okamžicích, ale může pouze být stejného typu, znamená to, že v různých okamžicích nejsme tytéž jednotlivé osoby, ale pouze osoby stejného typu.²⁸

Tyto námítky jsou vážné a dá se říci, že pro Lockovu teorii fatální. Historie však ukázala, že na Lockově vzhledu lze postavit koncepci novou a mnohem silnější – psychologickou koncepci lidské identity.²⁹ Ta z Lockových úvah přejímá myšlenku o tom, že numerická identita v čase není v rozporu s neustálými změnami, kterými prochází lidské tělo a mysl. Přejímá také Lockovo pojetí osoby jako myslící a racionální bytosti. Lockovo paměťové kritérium však musí podstatně revidovat. Relace paměti je nahrazena celým svazkem různých mentálních relací, z nichž paměť je pouze jedna složka. Navíc je identita osob dána nikoli přímými mentálními relacemi, ale jejich zřetěženými. To umožňuje předejít problému tranzitivity, protože takto definovaná psychologická kontinuita je již tranzitivní relace. Také na ní lze postavit náš praktický zájem a ukotvit v ní pojmy odpovědnosti a zásluh. Moderní psychologická teorie také důstojně bojuje s otázkou kruhovosti definice identity pomocí mentálních relací – zde je však výsledek kontroverzní. Stručně řečeno, Lockovy úvahy v historii inspirovaly myšlenkový směr, který je v dnešních úvahách o lidské identitě jednoznačně dominantní.

Poznámky:

¹ John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, druhé vydání, 1690; dostupné online z: <http://www.gutenberg.org/etext/10615> [cit. online 28. 2. 2010].

² „[S]o that whatever has the consciousness of present and past actions, is the same person to whom they both belong.“ John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, 2/27/18.

³ Harold W. Noonan, *Personal Identity*, London, Routledge, 2003, s. 24.

⁴ „[...] it being impossible for any one to perceive without perceiving that he does perceive. When we see, hear, smell, taste, feel, meditate, or will anything, we know that we do so.“ John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, 2/27/9.

⁵ [I]f these perceptions, with their consciousness, always remained present in the mind, whereby the same thinking thing would be always consciously present, and, as would be thought, evidently the same to itself. But that which seems to make the difficulty is this, that this consciousness being interrupted always by forgetfulness, there being no moment of our lives wherein we have the whole train of all our past actions before our eyes in one view, but even the best memories losing the sight of one part whilst they are viewing another; and we sometimes, and that the greatest part of our lives, not reflecting on our past selves, being intent on our present thoughts, and in sound sleep having no thoughts at all [...]“ Tamtéž, 2/27/12.

6 „[W]hether the consciousness of past actions can be transferred from one thinking substance to another [...]“ Tamtéž, 2/27/15.

7 „SELF is that conscious thinking thing – whatever substance made up of (whether spiritual or material, simple or compounded, it matters not) – which is sensible or conscious of pleasure and pain, capable of happiness or misery, and so is concerned for itself, as far as that consciousness extends.“ Tamtéž, 2/27/19.

8 „[A] forensic term, appropriating actions and their merit; and so belongs only to intelligent agents, capable of a law, and happiness, and misery. This personality extends itself beyond present existence to what is past, only by consciousness,—whereby it becomes concerned and accountable; owns and imputes to itself past actions, just upon the same ground and for the same reason as it does the present.“ Tamtéž, 2/27/28.

9 Tamtéž, 2/27/16.

10 Tamtéž, 2/27/20.

11 „For should the soul of a prince, carrying with it the consciousness of the prince's past life, enter and inform the body of a cobbler, as soon as deserted by his own soul, every one sees he would be the same PERSON with the prince, accountable only for the prince's actions [...]“ Tamtéž, 2/27/17.

12 „[B]ut who would say it was the same MAN?“ Tamtéž, 2/27/17.

13 „We must therefore consider wherein an oak differs from a mass of matter, and that seems to me to be in this, that the one is only the cohesion of particles of matter any how united, the other such a disposition of them as constitutes the parts of an oak; and such an organization of those parts as is fit to receive and distribute nourishment, so as to continue and frame the wood, bark, and leaves, &c., of an oak, in which consists the vegetable life.“ Tamtéž, 2/27/5.

14 „This also shows wherein the identity of the same MAN consists; viz. in nothing but a participation of the same continued life, by constantly fleeting particles of matter, in succession vitally united to the same organized body.“ Tamtéž, 2/27/7.

15 Za současné zastánce biologické koncepce lidské identity lze zmínit například E. Olsona, P. Snowdona a P. van Inwagena.

16 „The conviction which every man has of his identity, as far back as his memory reaches, needs no aid of philosophy to strengthen it [...]“ Thomas Reid, *Essays on the Intellectual Powers of Man*, Boston, Philips, Sampson, and Company, 1857, s. 241; online z: <http://books.google.com/books?id=bIVAAAAYAAJ&printsec=frontcover&dq=inauthor:thomas+inauthor:reid&hl=cs&cd=1#v=onepage&q&f=false> [cit. online 28.2.2010].

17 „[B]y reflecting upon that which is myself now, and that which was myself twenty years ago, I discern they are not two, but one and the same self.“ Joseph Butler, *The Anthology of Religion*, 1736; online z: <http://www.philosophy.ucf.edu/pi/butler.html> [cit. online 28.2.2010].

18 „For when a man swears to the same tree, as having stood fifty years in the same place, he means only the same as to all the purposes of property and uses of common life, and not that the tree has been all that time the same in the strict philosophical sense of the word. For he does not know whether any one particle of the present tree be the same with any one particle of the tree which stood in the same place fifty years ago. And if they have not one common particle of matter, they cannot be the same tree, in the proper philosophic sense of the word *same*; it being evidently a contradiction in terms, to say they are, when no part of their substance, and no one of their properties, is the same [...]“ Tamtéž.

19 „It may likewise be observed, that the identity of *objects of sense* is never perfect. All bodies, as they consist of innumerable parts that may be disjoined from them by a great variety of causes, are subject to continual changes of their substance, increasing, diminishing, changing insensibly.“ Thomas Reid, *Essays on the Intellectual Powers of Man*, s. 246.

20 „[A]ll mankind place their personality in something that *cannot be divided, or consist of parts*. A part of a person is a manifest absurdity. When a man loses his estate, his health, his strength, he is still the same person, and has lost nothing of his personality. If he has a leg or an arm cut off, he is the same person he was before. The amputated member is no part of his person, otherwise it would have a right to a part of his estate, and be liable for a part of his engagements. It would be entitled to a share of his merit and demerit, which is manifestly absurd. A person is something indivisible, and is what Leibnitz calls a *monad*.“ Tamtéž, s. 242-243.

21 „[W]ith whose sentiments I perfectly agree.“ Tamtéž, s. 247.

22 „Our consciousness, our memory, and every operation of the mind, are still flowing like the water of a river, or like time itself. The consciousness I have this moment can no more be the same consciousness I had last moment, than this moment can be the last moment. Identity can only be affirmed of things which have a continued existence. Consciousness, and every kind of thought, are transient and momentary, and have no continued existence; and, therefore, if personal identity consisted in consciousness, it would certainly follow, that *no man is the same person any two moments of his life*; and as the right and justice of reward and punishment are founded on personal identity, no man could be responsible for his actions.“ Tamtéž, s. 251-252.

23 „[I]f the same Socrates waking and sleeping do not partake of the same consciousness, Socrates waking and sleeping is not the same person.“ John Locke, *An Essay Concerning Human Understanding*, 2/27/21.

24 „And to punish Socrates waking for what sleeping Socrates thought, and waking Socrates was never conscious of, would be no more of right, than to punish one twin for what his brother-twin did [...]“ Tamtéž.

25 „Suppose a brave officer to have been flogged when a boy at school for robbing an orchard, to have taken a standard from the enemy in his first campaign, and to have been made a general in advanced life; suppose, also, which must be admitted to be possible, that, when he took the standard, he was conscious of his having been flogged at school, and that, when made a general, he was conscious of his taking the standard, but had absolutely lost the consciousness of his flogging. These things being supposed, it follows, from Mr. Locke’s doctrine, that he who was flogged at school is the same person who took the standard, and that he who took the standard is the same person who was made a general. Whence it follows, if there be any truth in logic, that the general is the same person with him who was flogged at school. But the general’s consciousness does not reach so far back as his flogging; therefore, according to Mr. Locke’s doctrine, he is not the person who was flogged. Therefore the general is, and at the same time is not, the same person with him who was flogged at school.“ Thomas Reid, *Essays on the Intellectual Powers of Man*, s. 248-9.

26 „But though consciousness of what is past does thus ascertain our personal identity to ourselves, yet, to say that it makes personal identity, or is necessary to our being the same persons, is to say, that a person has not existed a single moment, nor done one action, but what he can remember; indeed none but what he reflects upon. And one should really think it self-evident, that consciousness of personal identity presupposes, and therefore cannot constitute, personal identity, any more than knowledge, in any other case, can constitute truth, which it presupposes.“ Joseph Butler, *The Anthology of Religion*.

27 „It is very true, that my remembrance that I did such a thing is the evidence I have that I am the identical person who did it [...] But to say that my remembrance that I did such a thing, or my consciousness, *makes* me the person who did it, is [...] to attribute to memory or consciousness a strange magical power of producing its object, though that object must have existed before the memory or consciousness which produced it.“ Thomas Reid, *Essays on the Intellectual Powers of Man*, s. 250-251.

28 „If our personal identity consists in consciousness, as this consciousness cannot be the same individually any two moments, but only of the *same kind*, it would follow, that we are not for any two moments the same individual persons, but the same *kind* of persons.“ Tamtéž, s. 253.

29 *Za nejvýznamnější zastávce psychologické teorie lze v současnosti považovat D. Lewise, S. Shoemakera a D. Parfita.*